

Наталія МИСАК

ДОЗВІЛЛЯ Й ВІДПОЧИНОК УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЛЬВОВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ І. ФРАНКА

У статті систематизовано відомості про особливості дозвілля й відпочинку української інтелігенції Львова на прикладі родини І. Франка. Проаналізовано специфіку відпочинку у місті та передмісті, акцентовано увагу на сільському відпочинку, зимових і літніх канікулах сім'ї, закордонних подорожах. З'ясовано характер дозвілля (приятельські візити, відвідування театру, прогулянки на природу, відпочинок на водоймах, рибальство, збирання ягід і грибів, оздоровлення тощо) та місцевості, які мали найбільшу популярність у членів сім'ї. Досліджено вплив відпочинкових тенденцій, характерних для львівського інтелігентного середовища на дозвілля родини І. Франка.

Ключові слова: І. Франко, Львів, українська інтелігенція, родина, відпочинок, дозвілля, подорож, Карпати, Прикарпаття.

В останнє десятиліття значно зріс інтерес науковців до соціальної тематики, зокрема історії галицької інтелігенції. Посилення уваги до вивчення цього соціального прошарку зумовлене насамперед його специфічною роллю в житті суспільства. Предметом більшості наукових досліджень є місце інтелігенції в політичних, культурно-освітніх, соціально-економічних процесах та її значення для поступу нації. Однак цілісний образ інтелектуальної еліти не можливий без вивчення її дозвілля. Ця сфера залежить від багатьох соціальних чинників і суттєво впливає на формування світогляду інтелігенції та на її місце в суспільних перетвореннях.

Відпочинок – невід'ємна складова життєдіяльності будь-якої особистості та соціальної групи загалом. Відпочиваючи, людина задовольняє духовні потреби, реалізує свої інтереси, оцінює можливості, знаходить натхнення для подальшої праці, особливо інтелектуальної, творчої. Правильно організоване дозвілля сприяє підвищенню ефективності діяльності особистості. Характер відпочинку, його змістове наповнення часто відображає соціальний статус людини, рівень її культури. Тому аналіз дозвілля окремої особистості чи соціальної спільноти є важливою частиною їхнього цілісного соціального портрету. Досліджуючи історію галицької інтелігенції, не можна оминати питання про дозвілля і відпочинок її представників. Адже інтелектуали в соціальній і культурній сферах дуже часто були новаторами, впроваджували модерні ідеї, зразки й моделі поведінки, модні тенденції, особливо західноєвропейські, які швидко набували популярності серед широкого загалу. Стосувалося це не лише звичаїв, традицій, побуту, а й відпочинку та дозвілля.

Особливо актуальне вивчення дозвілля родини Івана Франка, яка перебувала у вирі тогочасних суспільно-політичних і культурних процесів, модних тенденцій.

Вона відрізнялась від типових галицьких і навіть українських інтелігентних родин, які зазвичай мешкали в невеликих містах, а їхній відпочинок був доволі одноманітним: взаємні домашні візити, застілля, гра в карти, читання белетристики і преси, рідше музикування та спів тощо. Франки жили у столиці коронного краю, де можливостей для дозвілля було набагато більше. Голова родини належав до творчої інтелігенції, завдяки професійній і громадській діяльності мав багато знайомих, приятелів, друзів, а тому радо користувався запрошеннями погостювати в них з дружиною та дітьми. А селянське походження І. Франка, його любов до природи вплинули на захоплення родини сільським відпочинком.

Складнощі із вивченням теми пов'язані з її джерельною базою. Основним джерелом, на основі якого можна вивчати дозвілля і відпочинок родини Франків, є мемуари. А специфіка такого роду джерел полягає в тому, що вони містять доволі епізодичні й уривчасті відомості про характер та місця відпочинку. Зокрема, у мемуарах дуже мало інформації про дозвілля родини у місті, натомість сільські подорожі детально описані в спогадах дітей І. Франка, його приятелів і знайомих. Особливість джерельної бази пояснює малу кількість досліджень, які розкривали б характер дозвілля Франків, їхні туристичні зацікавлення тощо. Деякі аспекти проблеми епізодично висвітлені у працях з історії галицького краєзнавства та туризму. Це дослідження П. Арсенича¹, Б. Білецького², Р. Кирчіва³, М. Лицура⁴, Я. Луцького⁵ тощо.

Мета статті – систематизувати відомості про відпочинок родини І. Франка у Львові і львівському передмісті, про зимові та літні вакації на селі – у родичів і знайомих на Прикарпатті, у Карпатах, на Поділлі й Волині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., з'ясувати характер дозвілля та місцевості, які мали найбільшу популярність у членів сім'ї.

Улюбленим способом проведення дозвілля української інтелігенції того часу були вечірні посиденьки, під час вихідних – приятельські візити один до одного або спільні прогулянки. Під час таких зустрічей збиралися митці, науковці та літератори, за чашкою чаю чи філіжанкою кави вони дискутували на актуальні теми, обговорювали власні творчі ідеї та задуми. Звичними стали такі зустрічі і в домі І. Франка. Письменник не любив запрошувати малознайомих людей, зате друзям і приятелям

¹ Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1312456701.html>

² Білецький Б., Чебан З. Туристично-краєзнавча діяльність І. Франка (до 155-ї річниці від дня народження) // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2011. – Вип. 583–584. – С. 102–108.

³ Кирчів Р. Слідами однієї Франкової мандрівки // Шляхами Івана Франка на Україні / [упоряд. М. О. Мороз]. – Львів: Каменяр, 1982. – С. 59–67.

⁴ Лицур М., Лицур Н. Рибальство як форма організації дозвілля української міської інтелігенції Галичини на рубежі ХІХ – ХХ століть (на прикладі І. Франка) [Електронний ресурс] // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. XV. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vpu/Ist/2009_15/Statti%2015/115-119.pdf

⁵ Луцький Я. Історія туризму в Галичині до 1939 року // З історії вітчизняного туризму: зб. наук. статей. – Київ, 1997. – С. 66–75; Луцький Я. Український краєзнавчо-туристичний рух у Галичині (1830–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 2003. – 160 с.

завжди були раді в його помешканні. В оселі письменника часто бували родини Коцовських (дружина В. Коцовського була хрещеною матір'ю Андрія Франка), Неметовських (Уляна Кравченко з чоловіком), Кобринських, також К. Гриневичева, І. Труш та багато інших. Іноді туди ходила молодь, аби порадитись із письменником у літературних пробах чи подискутувати на політичні теми. Бували у Франків і гості з Наддніпрянщини – Микола Вороний, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко, а також з Росії, Чехії, Німеччини, Франції⁶. Під час таких візитів гостей пригощали “часм, солодощами, а іноді питним медом”, письменник радо читав свої нові, ще не опубліковані твори⁷.

Чимало львівських інтелектуалів полюбили проводити дозвілля у кав'ярнях і рестораціях. Цінова політика власників таких закладів була дуже лояльною для відвідувачів, і це позначалось на їхній популярності. Вартість страв та напоїв була доступною для різних категорій населення. Наприклад, філіжанка кави коштувала від 20 до 75 гел.*, сніданок – 65–80 гел., обід – від 1 крони 33 гел. до 3 крон 75 гел., вечеря – від 70 гел. до 1 крони⁸.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. заклади громадського харчування перетворилися на своєрідні осередки культурного життя, де можна було поспілкуватись із друзями чи приятелями, започаткувати нові знайомства, подискутувати на актуальні теми чи просто почитати свіжі газети.

І. Франко іноді після роботи любляв відвідувати кав'ярні Шнайдера на початку вул. Академічної (тепер – просп. Т. Шевченка) або “Монополь” на Марійській площі (зараз приміщення колишнього Будинку книги на пл. А. Міцкевича), “Віденську кав'ярню” на вул. Гетьманській (тепер – просп. Свободи), де за філіжанкою кави переглядав найсвіжішу пресу, спілкувався із знайомими⁹. Іноді І. Франко у кав'ярні проводив час із знайомими-наддніпрянцями, що приїжджали до Львова у справах¹⁰.

Зауважимо, що на початку XX ст. кав'ярня Шнайдера та “Монополь” відіграли роль своєрідних професійних клубів, де збиралась українська інтелігенція – поети, вчені, письменники, артисти й публіцисти. Постійними відвідувачами цих закладів, крім І. Франка, були М. Грушевський, В. Гнатюк, І. Труш, В. Масляк, В. Будзиновський, С. Людкевич, письменники-молодомузівці О. Луцький, М. Яцків, П. Карманський, приїжджаючи з провінції, сюди часто заходили В. Щурат, В. Стефаник,

⁶ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина: Спомини. – Торонто: Ліга Визволення України, 1956 – С. 34.

⁷ *Охримович В.* Причинки до біографії та характеристики Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 235.

* Крона – грошова одиниця в Австро-Угорській імперії, запроваджена в обіг унаслідок грошової реформи 1892 р. (1 крона = 100 геллерів).

⁸ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 11. – Спр. 4104/п. 235. – Арк. 2–3 зв., 6–6 зв., 9–9зв.

⁹ *Рудницький М.* Іван Франко // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів: Каменярь, 1997. – С. 336; *Колесса Ф.* Незабутні зустрічі // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 461.

¹⁰ *Чикаленко С.* Спогади (1861–1907): Документально-художнє видання / [передм. В. Шевчук]. – Київ: Темпора, 2003. – С. 235.

Л. Мартович тощо¹¹. Кав'ярня Шнайдера притягувала інтелігенцію найсвіжішою і дуже різноманітною пресою. Там за філіжанкою кави чи склянкою чаю в повній тиші можна було почерпнути найновіші відомості з газет і журналів¹². У кав'ярні "Монополь" навіть існував окремих стіл, зарезервований для науковців, що працювали в НТШ¹³. Вони мали змогу годину-дві відпочити після роботи, прочитати свіжу пресу, подискутувати на актуальні політичні та літературні теми. І. Макух зазначав, що в "Монополі" полюбляли проводити час І. Франко та М. Грушевський. Іноді в кав'ярню заходили студенти і вважали за велику честь, коли науковці запрошували їх до свого столу і спілкувалися з ними на національно-політичні теми¹⁴. З-поміж молоді були й такі, що спеціально годинами просиджували в "Монополі", аби зустрітися з письменником, поцікавитись його думкою щодо нових творів чи подій. А сам І. Франко залюбки дискутував з молоддю¹⁵.

Дехто з інтелектуалів проводив у подібних закладах половину дня. Яскраві спогади про такий відпочинок української інтелігенції залишив С. Єфремов під час перебування у Львові в 1903 р. Він писав: "Спершу мені цей спосіб одпочинку в публічному місці, на людях, здавався був чудним, незвичним. Але незабаром я побачив, що він має в собі багато позитивного. Вічно зайнятим, працюючим людям немає часу ходити по гостях; зустрічатися за самою працею теж не давало ні втіхи, ні способу до того, щоб зав'язувати товариські стосунки. На нейтральному ж місці, в кав'ярні, звідки ви могли кожної хвилини, не турбуючи нікого, піти за своїми справами, це виходило просто й невимушено. До того ж газети, журнали, розмови, новини, зустріч з ким хочете, бо ж відомо, що той а той щодня о такій і такій годині буває отам-о, в певній якійсь кав'ярні. Ви йшли туди і знаходили кого треба. І так поміж відпочинком відбувалися й ділові зустрічі, потрібні побачення, вершилися всякі справи, писалися часом статті, тут же такі ухвалювалися в гурті і т. ін."¹⁶.

Часто такі зустрічі в кав'ярні переростали у дружні вечери (у Львові їх називали "симпозіонами" на честь грецької назви Платонового "Бенкету"), які іноді затягувалися до світанку¹⁷. І. Франко уникав таких зібрань. Він майже ніколи не ходив на концерти, вечорниці, бали, не відвідував шинків і ресторанів. Письменник не вживав алкогольних напоїв, не курих і не грав азартних ігор, тому "не любив бути разом з тими, що п'ють, курять або грають у карти"¹⁸.

Невід'ємним елементом дозвілля інтелігенції були відвідини театру. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. театр відіграв надзвичайну роль у культурному житті

¹¹ Карманський П. Крізь темряву. Спогади. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1957. – С. 37–38; Єфремов С. Зі спогадів про Ів. Франка // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 225.

¹² Макух І. На народній службі: Спогади. – Київ: Основні цінності, 2001. – С. 34.

¹³ Дорошенко В. Іван Франко в моїх спогадах // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 403.

¹⁴ Макух І. На народній службі... – С. 34.

¹⁵ Карманський П. Крізь темряву... – С. 37.

¹⁶ Єфремов С. Зі спогадів... – С. 225.

¹⁷ Рудницький М. Іван Франко... – С. 336.

¹⁸ Охримович В. Причинки до біографії... – С. 235.

краю. У тогочасному суспільстві постійно зростав попит на театральне дійство, яке за допомогою неперевершеної гри акторів давало змогу відмежуватися від не завжди привабливої реальності і зануритись у світ фантазії, казки, пригоди, романтичних стосунків, епічної боротьби добра і зла. Завдяки своїй атракційності та феєричності цей феномен (принаймні до появи кіно) набував все більшої популярності серед широкого загалу населення. Відвідини театру були обов'язковим атрибутом інтелігентності, світського, публічного життя. Подружжя Франків також дотримувалося цієї традиції. Спершу, коли діти були малими, в театр ходили лише батьки. А згодом – усією сім'єю. Для дітей театр був справжнім тасмнічим, навіть дещо магічним священнодійством. Донька Франків Анна згадувала про свої враження після перших відвідин театру: “Нарешті ми ввійшли в великий будинок театру, що нам здавався зачарованим замком. Коли заграла музика, коли відхилилася завіса, то ми зі здивування, захоплення й очарування завмерли на своїх місцях. Побачили живих Яся і Малгосю [персонажі польської постановки казки братів Грім – *Н. М.*], бачили живу відьму, що літала на мітлі перед нашими очима; ми бачили як вона палила в печі, щоб спекти їй з'їсти бідних діток, як вона посадила маленького Яся на лопату і кинула його у піч. Нам текли сльози з жалю за бідними дітками. Ще довго потім привиджувалася нам стара, погана відьма”¹⁹. Згодом відвідини театру для сім'ї стали доброю традицією. Театр справив настільки велике враження на дітей, що вони почали влаштовувати “домашні” постановки. До такого імпрізованого театру часто залучали дітей приятелів І. Франка. Допомогала здійснити постановки О. Франко: зі старого одягу вона шила для маленьких акторів чудернацькі театральні костюми²⁰.

Досить цікавим способом проведення дозвілля були спільні мандрівки на природу. Зазвичай такі подорожі були одноденними й обмежувалися околицями Львова. Особливу популярність у членів родини І. Франка мали прогулянки на Високий Замок, до Зубрівського лісу, Кривчиць, Лисиничів (села поблизу Львова), на Чортову Скалу у Винниківському лісі. Найулюбленишим місцем проведення дозвілля сім'ї був Вулецький ліс²¹. За місто вибиралися цілою родиною, іноді з друзями, набирали зі собою їжі, гуляли, збирали гриби і ловили рибу. Дорослі активно спілкувалися на різноманітні теми, дискутували. Відпочинок на природі найбільше полюбили діти. Вдосталь набігавшись, настрибавшись, вони повертались додому втомленими, голодними, але дуже щасливими від нових вражень і переживань. Як згадувала А. Франко-Ключко, одразу за містом “... нам дозволено було скинути черевики, і ми бігли босоніж стежками, поміж полями, підскакуючи наввипередки, потім стомлені сідали край дороги, ждучи приходу батьків”²². Взагалі І. Франко дотримувався доволі ліберальних поглядів на виховання дітей, тому дітям у родині майже нічого не забороняли. Щобільше, письменник намагався прогулянки на природі використати для розширення кругозору дітей. Під час таких подорожей І. Франко наочних прикладах навчав дітей розрізняти зернові культури, різні види рослин, кущів і дерев.

¹⁹ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 41–42.

²⁰ Там само. – С. 42.

²¹ Франко П. Спогади про батька // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 453.

²² Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 11–12.

Жодне допитливе запитання не залишалося поза увагою письменника. Він умів цікаво, у формі яскравих, казкових, а іноді й фантастичних історій розповісти про ту чи ту рослину, тварину, комаху. “І на все давав нам тато пояснення, про все знав щось цікаве розповісти. Ми вчилися розрізняти пташок за їх виглядом і співом; тато приносив нам чи жабку, чи ящірку, чи вужа веретільника; це все ми хотіли докладно оглянути і, хоч з великим острахом, узяти в руки, подержати так як тато. Замкнувши очі, ми запевняли, що не боїмося. Тато сміявся й радів нашим зацікавленням та захопленням”, – писала А. Франко-Ключко²³.

Із часом, коли діти підрости, географія таких подорожей розширилась. Та майже завжди відпочинок був пов’язаний із водоймою. А. Франко-Ключко пригадувала, як сім’я відпочивала в околицях Жовкви, де письменник навчив дітей будувати замки з піску. Ще один спогад, пов’язаний із перебуванням у Яворові, де в товаристві української інтелігенції довелося плавати на човні (ймовірно, на р. Шкло). Донька І. Франка згодом так описала свої враження від цієї подорожі: “Ми плули довго, човнів було більше, почали лунати пісні, гомоніла весела розмова, перекидалися жартами й сміхами. Домів вернулися пізно вночі, коли вже місяць показався на небі, а зорі світили ярко і таємниче. Було і страшно, але й затишно, бо зі мною був тато”²⁴.

Окрім Львова і передмістя, Франки часто відпочивали в селі. По-перше, це можна пояснити особистими уподобаннями голови родини. І. Франко сам походив із села, намагався не втрачати зв’язків з рідним народом і його культурою. До того ж він дуже любляв відпочинок на лоні природи, де міг забути про всі негаразди і знайти натхнення для подальшої творчості. По-друге, на дозвілля родини певною мірою вплинула і своєрідна “мода” на сільський відпочинок, що сформувалася наприкінці ХІХ ст. у середовищі української інтелігенції. Популярність такого захоплення можна пояснити кількома причинами. Насамперед це був дуже гарний спосіб утекти від міської метушні і відпочити на природі, замилуватися прекрасними краєвидами. Також у виборі місця дозвілля домінували фінансові аргументи на користь сільського відпочинку. Адже не всі категорії міської інтелігенції могли похизуватися значними матеріальними статками. Тому далеко не кожна родина могла дозволити собі виїзд на відпочинок за кордон. Зазвичай подорожі за кордон були вимушеними, пов’язаними з погіршенням стану здоров’я. Більшість інтелігенції надавала перевагу сільському відпочинку, що був набагато економнішим для родини. Тим паче, більшість інтелектуалів відпочивала в родичів або знайомих. Своєрідними осередками літнього відпочинку львівських інтелектуалів ставали родинні садиби греко-католицьких парафіяльних священиків, що радо приймали друзів і знайомих. У цей час вони наповнювались метушнею, сміхом, веселощами, розвагами студентської й гімназійної молоді, яка приїздила на вакації додому з приятелями по навчанню.

Для І. Франка сільський туризм поєднував “приємне” з “корисним”: саме там він мав змогу відпочити, поглибити свої етнографічні захоплення, ближче познайомитись із селянами, їхнім способом життя, світоглядом, а також зібрати значний фольклорний матеріал, знайти натхнення для подальшої праці – наукової, літературної, громадської тощо.

²³ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина..... – С. 12.

²⁴ Там само – С. 27.

Очевидно, що саме І. Франка можна вважати основоположником «моди» на сільський туризм. Письменник щиро милувався красою рідного краю і дуже любляв тихий відпочинок на лоні природи. Ще з гімназійних і студентських років особливе захоплення в нього викликали подорожі в гори. У 1872 р. разом з іншими учнями Дрогобицької гімназії І. Франко побував на екскурсії в урочищі Урич на Сколівщині. Мальовничі краєвиди, руїни давньоруської наскельно-оборонної фортеці Тустань справили на нього настільки велике враження, що згодом майже щороку під керівництвом свого учителя І. Верхратського чи самостійно І. Франко подорожував по краю. Кілька разів побував на скелях Довбуша у Бубнищі, відвідав різні місцевості на Стрийщині, Старосамбірщині і Турківщині, пішки обходив усю Сколівщину²⁵. З кінця 70-х років XIX ст. був ініціатором і активним учасником кількох студентських мандрівок, організованих молодіжними товариствами. Перша така мандрівка відбулася влітку 1876 р. за маршрутом м. Долина – с. Мізунь – с. Пациків – с. Велдіж – с. Лолин – с. Вишків – с. Сенечів²⁶. Друга мандрівка припала на 1883 р. Її учасники подорожували зі Львова через Станіславів, Манявський Скит, Надвірну, Десятин в Коломию. Ця мандрівка викликала такий ажіотаж серед молоді, що влітку 1884 і 1885 рр. студентські товариства організували ще дві подорожі краєм, активним учасником яких був І. Франко²⁷.

Письменник настільки любляв природу, що будь-яку вільну хвилину намагався використати для того, щоб вибратися кудись у село. Подорожі для нього були джерелом нових соціальних контактів і вражень, а також давали змогу займатися збором етнографічного матеріалу. Майже завжди на відпочинок І. Франко брав із собою якусь роботу – рукописи, коректури, книги²⁸.

Завдяки широкому колу знайомих письменник мав можливість обирати місце відпочинку з багатьох варіантів. Приятелі з провінції доволі часто і з великою приємністю запрошували І. Франка в гості, а він радо приймав їхні пропозиції. З 1883 до 1886 рр. І. Франко бував у м. Болехові, де гостював у нотаріуса Володимира Левицького (літ. псевд. Василь Лукич). Приїжджав то на пару днів, то на кілька тижнів. Подружжя Левицьких навіть виділило окрему кімнату, де письменник міг працювати. І. Франко разом із господарями подорожував по околицях Болехова, а під час обіду чи вечері товариство активно обговорювало різні теми²⁹. У 1887–1889 рр., уже після одруження, письменник також навідувався до містечка. Але його приїзди були короткотривалими. Натомість О. Франко із сином Андрієм дуже часто гостювала в будинку письменниці Наталії Кобринської³⁰. Зокрема, із листування І. Франка з дружиною відомо, що вона

²⁵ Білецький Б., Чебан З. Туристично-краєзнавча діяльність І. Франка... – С. 103.

²⁶ Мисак Н. Студентські товариства та їх роль у розвитку туристично-краєзнавчого руху в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. // Історико-культурні пам'ятки Прикарпаття та Карпат – важливі об'єкти в розвитку туризму: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 21–22 березня 2013 р.). – Львів, 2013. – С. 315.

²⁷ Там само. – С. 316–323.

²⁸ Франко Т. Мої спогади про батька // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 376.

²⁹ Лукич В. Спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 114.

³⁰ Хроніка перебування Івана Франка на Прикарпатті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1250878924.html>

Widok z Boleschowa, ulica Adama Mickiewicza.
Вид в Болехові, ул. Адама Мицкевича.

*Листівка з краєвидом Болехова, де відпочивав І. Франко (кінець XIX – поч. XX ст.).
Джерело: <http://karpaty.life/uk/photogallery/bolehiv/>*

відпочивала в Болехові упродовж травня – червня 1888 р. Завантаженість роботою не дала змоги письменнику повною мірою насолодитись відпочинком із сім'єю. Та майже щовихідних він навідувався в Болехів, щоб побути з родиною. Приїжджав у суботу зранку, гуляв із сином, іноді рибалив, а в неділю ввечері повертався до Львова³¹.

Одним із улюблених місць І. Франка під Львовом було с. Жовтанці. Уперше там письменник побував 1884 р. на запрошення письменниці-початківця Климентини Попович. Мешкав у будинку її батьків. За кілька днів «гостювання» в пошуках нових вражень він обходив усі околиці села та довколишні ліси. Його супутниками були К. Попович та її молодші брати й сестри. Під час однієї з подорожей до лісу І. Франко дуже яскраво описав своє ставлення до природи: "... коли б я був незалежний від куска хліба і міг творити лиш те, чим повна моя душа, то я отут би замешкав, наче пустинник, і творив би, творив і творив залюбки!"³². Згодом І. Франко часто, майже щотижня, гостював у Жовтанцях, намагаючись там "відвести душу" від міської метушні, творчих негараздів, політичних непорозумінь. Іноді він дуже дивувався господарів, коли приходив зі Львова або повертався додому пішки³³.

³¹ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Київ: Наукова думка, 1976–1986. – Т. 49. – С. 158–165.

³² Попович К. Спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 165.

³³ Там само.

Після одруження письменник не припинив своїх подорожей. Щобільше, він долучав до них дружину, а згодом і дітей. Улітку 1887 р. І. Франко з дружиною відпочивав у с. Вовків біля Львова. Туди він приїхав на запрошення відомого чеського етнографа Франтішека Ржегоржа (жив у Вовкові з 1877 до 1890 р.). Заворожений унікальною природою, І. Франко любив там відпочивати. А особливо його вабив невеличкий ставок у господі Ф. Ржегоржа і можливість порибалити. О. Хоружинська провела там майже все літо – аж до народження старшого сина Андрія³⁴.

Загалом Франки намагалися відпочивати сім'єю. Хоча не завжди вдавалось, особливо влітку. Хтось із сім'ї змушений був залишатися вдома як сторож. Адже крадіжки в приватних будинках, а ще й улітку, були звичним явищем у Львові. Іноді хтось із знайомих І. Франка погоджувався на два місяці «охороняти» хату, і тоді вся родина вирушала на відпочинок³⁵.

Були випадки, коли компанію письменникові складала друзі чи знайомі. Та звичай такі подорожі не були тривалими, обмежувалися кількома днями. І. Франко, як виходець із села, намагався не втрачати пам'яті про своє коріння і прагнув прищепити любов до народної культури своїм дітям. Тому використовував будь-яку можливість, щоб на свята або канікули побувати в селі. Улюбленим місцем відпочинку Франків були Нагуєвичі – рідне село письменника. Там він мав змогу не лише поринути у спогади дитинства, а й поспілкуватися з рідними та знайомими. Не випадково одразу ж після одруження Іван та Ольга Франки поїхали саме в Нагуєвичі. Молодята відпочивали на лоні природи увесь липень 1886 р.³⁶ Згодом, із появою в сім'ї дітей, Франки продовжили добру традицію. Вони їздили в Нагуєвичі не лише влітку, а й на Різдво, Великдень, Зелені свята. Там зупинялись у домі вітчима Гриня Гаврилика, а згодом у брата Івана – Онуфрія³⁷. Влітку Франки відпочивали в Нагуєвичах від кількох тижнів до кількох місяців. Іноді через завантаженість роботою батька родина відпочивала без нього. Наприклад, Ольга Франко гостювала там із десятимісячним Андрійком у травні 1888 р.³⁸ А вже наступного, 1889 р., у Нагуєвичах вона провела все літо вже з двома дітьми³⁹. У червні 1890 р. там народився третій син – Петро. Ольга з дітьми пробула на селі все літо, а Іван Якович навідувався до родини на вихідні⁴⁰. Листування з дружиною цього періоду свідчить, що письменник дуже турбувався про сім'ю, про здоров'я дітей і самої Ольги. Іноді навіть радив, як доглядати за малечою. В одному з листів до дружини у червні 1889 р. він писав: “Старайсь виводити діток якнайчастіше на свіже повітря, хоч потроху й на дощ та вітер, нехай гартуються”⁴¹. Кожну вільну

³⁴ *Куба Л.* Як я познайомився з Іваном Франком // Спогади про Івана Франка. – Київ: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1981. – С. 162–163.

³⁵ *Франко Т.* Мої спогади... – С. 376.

³⁶ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 49. – С. 71.

³⁷ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина... – С. 20–21.

³⁸ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 49. – С. 158.

³⁹ Там само. – С. 210.

⁴⁰ Там само. – С. 259.

⁴¹ Там само. – С. 214.

від роботи хвилинку І. Франко прагнув проводити з родиною, тому відразу ж, навіть на день чи два, приїжджав у село⁴².

О. Франко з дітьми відпочивала в Нагуєвичах і 1893 р. – від травня до кінця літа. І. Франко у цей час перебував у Відні – готувався до складання докторських іспитів. Листування подружжя яскраво відображає всі перипетії такого відпочинку. Відомо, що влітку в Нагуєвичах було доволі погоже й тепло і родина часто ходила на прогулянки до лісу. А ще О. Франко, як завбачлива господиня, придбала у вітчима поросля на відгодівлю, за що отримала цілковите схвалення чоловіка. У селі О. Франко потребувала бодай якогось товариства для спілкування. Як міська пані, вона викликала жвавий інтерес з боку місцевої молоді, особливо дівчат. Утім, щодо товариства О. Франко була дуже розважливою – вона часто радилася з чоловіком, з ким із місцевих можна приятелювати. Сам письменник, аби хоч якось урізноманітнити дозвілля родини, з Відня надсилав дітям малюнки, а дружині літературу для читання, зокрема східні казки. Особливо радив дружині для різноманітності вражень прочитати “Книгу папуги” (“Parageienbuch”) – середньовічну індійську збірку новел⁴³.

А. Франко-Ключко залишила яскраві спогади про такий відпочинок. В її уяві закарбувались образи дітей, що босоніж бігали по втоптаних сільських стежках, по засіяних збіжжям полях, качались по землі, боролись, намагались наздогнати метелика чи зайчика, збирали ромен, волошки, маки, а потім бігли до матері й батька, що сиділи у затінку під деревом. Мати плела вінки. Зрештою, потомившись, лягали на землю і розглядали хмаринки, вгадуючи, на що вони схожі⁴⁴. Часто на селі під проводом батька діти ходили на річку – купатися. Іноді мандрували до лісу, де І. Франко розповідав усілякі цікавинки про життя лісових мешканців. Відпочинок у родичів на селі не означав лише безтурботні веселощі й розваги, Франки намагались допомагати господарям і в повсякденній роботі – хлопці разом з дорослими їздили по траву, сіно чи збіжжя, прибирали у стайні, допомагали доглядати за кіньми, наймолодша донька Анна – разом із сільськими дітьми пасла гусей⁴⁵. Та найбільше діти запам’ятали смак свіжого молока, який видавався їм справжнім «райським» напоєм⁴⁶.

Згодом І. Франко разом із братом Онуфрієм продали свою частку господарства в Нагуєвичах і у 1903 р. спільно придбали набагато більший маєток у с. Підгірках Калуського повіту⁴⁷. Відтоді Франки відпочивали там. Сини й донька письменника приїздили туди майже щороку на канікули. Поблизу села текла р. Лімниця, у якій І. Франко любляв рибалити, а діти – купатися. Як згадувала А. Франко-Ключко, вона з братами часто ночувала в stodolі на сні. Але не тому, що в будинку бракувало місця. Діти любляли запах сіна, та й в stodolі було набагато прохолодніше, ніж у домі. Також доводилося виконувати хоча й незвичну, але дуже цікаву для містян

⁴² Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 52.

⁴³ Там само. – Т. 49. – С. 390, 393, 396, 403, 405–406.

⁴⁴ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 21.

⁴⁵ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 22–23.

⁴⁶ Там само. – С. 24.

⁴⁷ Музей-оселя родини Івана Франка в Підгірках (м. Калуш) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kalush-inform.at.ua/news/muzej_oselja_ro_dini_ivana_franka_v_pidgirках/2011-08-30-158

*Музей-оселя родини І. Франка в Підгірках (дім споруджений молодшим сином Онуфрія Франка Омеляном у 1935 р., музей відкрито у 1992 р.).
Джерело: http://kalush-inform.at.ua/news/muzej_oselja_ro_dini_ivana_franka_v_pidgirkakh/2011-08-30-158*

щоденну селянську роботу: “Разом з дітьми стрійка й стрійною ми йшли раненько, ще перед сходом сонця працювати в поле: обкопувати картоплю, полоти пшеницю або городовину, брати льон чи коноплі, пасти корови, а хлопці тимчасом косили траву, звозили сіно й збіжжя, пасли коней. Ця праця для нас, міщухів, була повна радості й насолоди, і ми старалися навипередки з іншими виконувати наложені на нас завдання, а як «нагорода» за нашу працю, чекали на нас повні глечики свіжого чи квасного молока, сільська здорова страва й твердий сон на пахучому сіні в стодолі”⁴⁸. Не цурався сільської роботи й сам І. Франко. Як пригадував його син Тарас, батько найбільше “... любив працю біля сіна і снопів, але й інші роботи він знав блискуче”⁴⁹. Сільський відпочинок мав і практичну складову – родина завжди поверталася додому з повними пакунками продуктів, так необхідних у місті.

Різдвяні й Великодні свята Франки також проводили на селі. Голова родини мав чимало приятелів-священиків і селян, радо приймав їхні запрошення погостювати. Особливо цікавим і насиченим такий відпочинок був для дітей. Вони мали можливість ознайомитися із самобутніми народними звичаями. Разом із сільською молоддю на Різдво ходили колядувати, а на Великдень – під церквою співали гаївки.

⁴⁸ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 75.

⁴⁹ Франко Т. Мої спогади... – С. 376.

Такі подорожі по-особливому впливали на свідомість дітей, зміцнюючи їхню любов до рідного народу⁵⁰.

Навіть коли родина залишалася на Різдво чи Великдень удома, намагалася дотримуватись народних звичаїв і традицій. Яскраву картину святкування Різдва родиною Франків змалювала А. Франко-Ключко в автобіографічному оповіданні “Різдвяний подарунок”. До святкових приготувань долучалися всі члени сім’ї, особливо діти: хтось прикрашав ялинку, хтось допомагав на кухні. Обов’язковими атрибутами свята були ялинка, подарунки і традиційні різдвяні страви – риб’ячий борщ з “вушками”, риба, пироги, кутя й узвар. Та найбільше зачаровувала сама атмосфера Різдва: “Надворі зимно, на шибках вікон мороз малював квіти, а в кімнаті було тепло, пахло свічечками, ялинкою. Петро пускав страшні жабки та світив магічні свічки, що, запалені, розлітались зірками. Тато з хлопцями співали колядок”⁵¹.

Географія подорожей Франків охоплювала всю Галичину. Наприклад, у 1880-х роках письменник часто гостював у с. Завадів Стрийського повіту в місцевого пароха о. Петра Шанківського. Як згадував син священика Л. Шанківський, коли І. Франко з дружиною приїхали вперше, споруджували будинок і батько не міг забезпечити Франкам потрібних вигод. Тому винайняв для них помешкання в заможного господаря Павла Рогульського із сусіднього с. Голобутів. Згодом І. Франко часто відпочивав улітку в Голобутові у помешканнях місцевих селян Рогульського і Корінця, а в Завадові – у домі родини Дергалів. Письменника вабила “... чудова природа й риболовля пстругів [форелі – *Н. М.*] у річці Колодниці, а теж полювання у ній на раків”⁵². Найбільше ця місцевість запам’яталася Франковим дітям. Особливо закарбувалися піші прогулянки з Голобутова до Завадова: “Ціла дорога висаджена старезними, розлогими липами. Запах липового цвіту наповнював повітря, бджілоньки, що перелітали з одної квітки на другу, ніжно бриніли. Ми йдемо босоніж стежкою, що веде попри дорогу, липи кидають тінь і приємний холод. Іти так легко та весело; а там, не доходячи до самого Завадова, маленька крамничка з різними приманливими речами: свіженькі булочки, таблички чоколяди і кольорові цукерки в великих бляшаних пуделках. Цукерки найбільш приманливі, ми згодні йти в далеку дорогу, щоб їх дістати”⁵³.

Бував письменник у домі о. Остапа Нижанківського, коли той став парохом у Завадові. На початку ХХ ст., коли О. Франко вподобала собі відпочинок у с. Криворівня на Гуцульщині, письменник часто сам “... прихитрявся, щоб хоч кілька днів побути в любому своєму серцю Голобутові”⁵⁴. Зокрема, відомо про кількадевні подорожі І. Франка до Завадова й Голобутова у 1890–1900-х роках. Ця місцевість викликала такий жвавий інтерес письменника через річку, у якій було чимало риби. Лише заради риболовлі він на кілька днів приїжджав сюди відпочити. Тим паче, що знайшов у Завадові такого ж завзятого рибалку, яким був сам, – місцевого дяка. Саме в його помешканні і зупинявся. Відомо, що влітку 1899 р. Іван Франко разом із Володимиром

⁵⁰ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина... – С. 65.

⁵¹ *Франко-Ключко А.* Різдвяний подарунок // Франко-Ключко А. Для тебе, тату / [упоряд., авт. вст. ст. й комент. М. Шалата]. – Київ: Ярославів вал, 2010. – С. 292.

⁵² *Шанківський Л.* Стрий під чорним орлом Габсбургів 1772–1918 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n70texts/Shankivskyj_Strij_pid%20chornym_orlom.htm

⁵³ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина... – С. 28–29.

⁵⁴ *Шанківський Л.* Стрий під чорним орлом... [Електронний ресурс].

Гнатюком і Кирилом Трильовським гостювали в Завадові. Вони приїхали з наміром порибалити. Ось як згадував про цей відпочинок К. Трильовський: “Я з Гнатюком були радше видцями цієї риболовлі, бо властивими рибалками були Франко і дяк. Ми оба викупалися та вилізли на берег, а тамті два вештались у воді. Зосібна Франко, убраний у довгу сорочку, що вскорі стала мокра, брив попід берег і між звисаючим корінням надбережних верб ловив руками рибу (мабуть пструги), в чому був майстер. Чудом було, що бриючи годинами цілими у мокрій довгій сорочці не перестудився”⁵⁵. Увечері гості смакували рибною юшкою, що приготувала дружина дяка з виловленої риби. А згодом господар поклав їх спати на високому оборозі (велика копиця сіна). В. Гнатюк та К. Трильовський увечері наступного дня вирушили до Львова, а І. Франко ще залишився у Завадові.

Відомо, що відпочивав там і влітку 1907 р. Та радше це був не відпочинок, а кропітка праця з перервами на риболовлю і прогулянки. Ще до світанку І. Франко брав вудки і йшов на річку, просиджував там до 9–10 години. Потім повертався додому, віддавав виловлену рибу дружині О. Нижанківського, снідав і працював до обіду. По обіді продовжував писати. Вечерю І. Франко закінчував короткою прогулянкою і знову працював аж до опівночі⁵⁶.

У Голобутові письменник гостював влітку 1904 р. Тоді його супутником був Левко Чикаленко – син відомого наддніпрянського громадського діяча і мецената Євгена Чикаленка, який навчався на Вищих вакаційних курсах у Львові. Щоб познайомити наддніпрянського гостя з галицьким колоритом, І. Франко спершу запросив його до с. Нагуєвичі, а згодом – на риболовлю до Голобутова. Л. Чикаленко був вражений рибальськими навиками Івана Яковича, особливо його вмінням і спритністю ловити рибу снастями⁵⁷.

Тричі, у 1889 і 1891 рр., письменник відпочивав з Осипом Маковеем. Двічі – у Карпатах, а втретє – у Жидачівському повіті. Перша спільна подорож відбулася наприкінці травня 1889 р. О. Маковей згадував, що до того часу ще жодного разу не бував у горах. Подорож тривала лише три дні – з 18 до 20 травня. Мандрівники вирушили залізницею зі Львова через Стрий, Лавочне до станції Бескид. Звідти – пішки через полонину Явірник, села Жупання, Климець до Карлсдорфа (німецьке поселення поблизу с. Климець), де учителював приятель І. Франка Антон Березинський, в домі якого мандрівники заночували⁵⁸. Як згадував О. Маковей, попри важкий піший перехід, І. Франко, як завзятий рибалка, одразу ж пішов на р. Стрий ловити рибу. Цьому ж заняттю мандрівники присвятили також два наступні дні. 19 травня вони гостювали в с. Жупання у місцевого пароха – о. Герасимовича. А 20 травня вирушили на гору Бескид “... коло пам’ятника Ракоція, де в корчмі пили угорське вино”⁵⁹. О. Маковей

⁵⁵ Горак Я. Листи до Івана Франка та спогади про нього Кирила Трильовського // Українське літературознавство: зб. наук. праць. – Львів, 2015. – Вип. 79. – С. 298.

⁵⁶ Пастущин В. Деякі спогади про Івана Яковича Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 501–503.

⁵⁷ Чикаленко Л. Як ми з І. Франком ловили рибу // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вст. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 578.

⁵⁸ Шанківський Л. Стрий під чорним орлом... [Електронний ресурс].

⁵⁹ Маковей О. Із щоденника // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 218.

настільки був захоплений подорожжю, що у своєму щоденнику записав: “Вражень маса. Величавий вигляд з Явірника на Марамароські гори, ще снігом вкриті, холод мий і самота на полонині, дерева щойно розвиваються, коли на долах зовсім зелено”⁶⁰.

Вдруге вони спільно подорожували в гори невдовзі – у серпні того ж року. Супутниками І. Франка та О. Маковей були гості з Наддніпрянщини – Сергій Деген і його сестри Марія та Наталя, які приїхали, щоб побачити Карпати і вдосконалити свої знання з української мови. Дорога пролягала спершу зі Львова до Перемишля, звідти – через Хирів до Устрик. Згодом близько 10 годин фірою через Лютовиська до с. Дидьова Турківського повіту, де мандрівники зупинились у домі місцевого пароха о. Івана Кузіва. Там відпочивали понад тиждень. О. Маковей згадував, що оглянув майже всі гори в околицях. А І. Франко увесь час рибалив⁶¹: “... цілими днями, як лише не падав дощ, ловив рибу, заставляв ятері, різні сіті на Сяні, кидав у воду трутку на риби, ходив з сітьми по воді, шукав пситругів під камінням...”⁶². Таке своє захоплення письменник поєднував зі збиранням грибів. Згодом І. Франко з С. Дегеном ще побували у Нагуєвичах, причому з Дрогобича до села вони мандрували пішки⁶³.

Зауважимо, що рибальство було відпочинком «для душі», справжньою пристрастю І. Франка. Він навіть сам виплітав рибальські сіті, і за цим ремеслом його часто заставляли знайомі⁶⁴. Іноді любив на вихідні вибратися кудись у село, де був ставок чи озеро. Ось як згадував про це захоплення письменника Г. Величко: “Пам’ятаю, раз намовив мене Франко до спільної подорожі на село до нашого спільного знайомого панотця Бурячка Северина в Яйківцях, Жидачівського повіту, на південь від Дністра. Переночувавши в гостинному домі Бурячка, ми вибралися рано на рибу. В Яйківцях є мала річка, і Франко забрався одразу ловити рибу; він не розбирався дуже, а тільки скинув чоботи й поліз одягнений у воду по рибу, а я був на березі з кошиком і збирав ту, що йому пощастило спіймати. Минув полудень, а Франко і не думав про обід; на селі підвечіркують, а Франкові й не сниться вертати. І так пробули ми до самого вечора – я голодний і знесилений, а він жвавий та бадьорий, без сліду будь-якої втоми”⁶⁵. Як справжній рибалка, письменник був дещо забобонним, під час риболовлі обов’язково дотримувався певних звичаїв. Завжди розпочинав справу зі словами “Поможи, Боже ...”, а спіймавши рибу, говорив різні приповідки і примовляння⁶⁶. Ловив рибу спеціально сплетеним для нього саком – в’ятером, сітьми, рідше вудкою, а іноді й голими руками⁶⁷. Виловлену рибу І. Франко зазвичай приносив додому. Іноді з товариством варили з неї юшку на березі ставу⁶⁸.

⁶⁰ *Маковей О.* Із щоденника... – С. 218.

⁶¹ *Лицур М., Лицур Н.* Рибальство як форма... [Електронний ресурс].

⁶² *Маковей О.* Із щоденника... – С. 219.

⁶³ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 49. – С. 217.

⁶⁴ *Франко Т.* Мої спогади... – С. 376.

⁶⁵ *Величко Г.* Спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 211.

⁶⁶ *Лицур М., Лицур Н.* Рибальство як форма... [Електронний ресурс].

⁶⁷ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина... – С. 29.

⁶⁸ *Лицур М., Лицур Н.* Рибальство як форма... [Електронний ресурс].

Третього разу І. Франко та О. Маковей спільно відпочивали в серпні 1891 р. у с. Любша Жидачівського повіту, де гостювали в місцевого пароха о. Йосифа Терешкевича. Ця подорож охопила лише кілька днів. Родзинкою відпочинку була риболовля. Вона видалася напрочуд вдалою – рибалки зловили 40 невеликих шук. О. Маковей дуже влучно охарактеризував рибальську натуру приятеля: “Треба бути завзятим рибак, щоб з такою охотою, як Франко, бродити по багnistих потоках. Кілька днів чується таку ломлю в костях. Що йому зробити? Рибак і співак”⁶⁹.

Любов до рибальства в І. Франка була настільки великою, що він навіть мріяв про власний ставок з рибою. Та цьому задуму так і не судилося втілитися⁷⁰.

І. Франко долучав до свого захоплення друзів, знайомих, навіть дружину і дітей. Взагалі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. завдяки письменнику в середовищі галицької інтелігенції виникла мода на рибальство. Крім І. Франка, ним захоплювалися В. Гнатюк, М. Павлик. Деякі представники української інтелігенції, наприклад, адвокат І. Сохаський з Калуша, священник О. Пристай із Трускавця, навіть мали власні стави, де займались розведенням риби⁷¹.

Упродовж 1880-х років І. Франко кілька разів відпочивав у с. Дидьова на Турківщині – і сам, і з дружиною. Туди приїжджав на запрошення шкільного товариша, місцевого священника о. Івана Кузіва, який полюбляв гостити в себе інтелектуалів*. Під час відпочинку І. Франко в погожі дні ловив рибу, часто у вишиванці, чим місцевій дівторі нагадував літературного персонажа “Панаса Крутя”. Юні гімназисти, що на канікулах мешкали в господі о. І. Кузіва, майже завжди супроводжували письменника – бігали за ним по п’ятах і з захопленням спостерігали за кожним рухом, допомагали заганяти рибу в сіті, носили за ним одяг і спійманий улов. У негоду І. Франко сидів “... у крайній кімнаті і писав або читав, або пересиджував у кухні (нераз тільки у спідньому одязі) та читав. Книжка лежала на столі, а під столом робив сіть на рибу...”⁷².

Письменникові так подобалася місцевість, що він задумувався над тим, аби купити землі і збудувати дім, щоб відпочивати там улітку. З цього приводу навіть вів перемовини з кількома господарями, але вони зажадали занадто непомірну для письменника суму. Задуму І. Франка перешкодив арешт Дегенів у Львові і подальший поліцейний обшук у домі о. І. Кузіва. Після цього письменник перестав бувати у с. Дидьові⁷³.

У 1880-х роках І. Франко разом із А. Березинським кілька разів відпочивав у с. Грозьово на Старосамбірщині в місцевого пароха о. Михайла Флюнта, з яким часто ходив на полювання⁷⁴. Зауважимо, що полювання наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. стало доволі популярним захопленням в інтелігентних колах. Утім, у І. Франка воно не викликало такого ентузіазму, як риболовля.

⁶⁹ *Маковей О.* Дневник [Записи про Івана Франка] // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вст. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 405.

⁷⁰ *Лицур М., Лицур Н.* Рибальство як форма... [Електронний ресурс].

⁷¹ Там само.

* У домі о. І. Кузіва свого часу також відпочивали Дем’ян Гладилевич, Володимир Гнатюк, Федір Вовк, Осип Маковей.

⁷² *Флюнт З.* Мої спогади про д-ра Івана Франка // Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 221–222.

⁷³ Там само. – С. 220–221.

⁷⁴ *Флюнт З.* Мої спогади... – С. 221.

Та найбільше письменник полюбляв відпочивати в Карпатах. І. Франка разом з В. Гнатюком навіть можна назвати популяризаторами карпатського відпочинку. Спершу короткотривалі поїздки зі збору етнографічного матеріалу з часом переросли у кількатижневий літній відпочинок з родиною. Згодом захопиви, яскраві розповіді про гірські мальовничі краєвиди, про унікальний побут і звичаї гірських народів настільки приваблювали співрозмовників, колег по роботі, друзів І. Франка, що вони “заражались” думкою про відпочинок у Карпатах. Як згадував Т. Франко, влітку, в липні і серпні, співробітники батька по редакції “Літературно-наукового вісника НТШ”, вражені його колоритними історіями про життя в горах, один за одним вирушали на відпочинок⁷⁵. Згодом відпочинок у Карпатах для багатьох інтелігентних галицьких сімей перетворився на добру традицію.

Географія карпатського відпочинку родини Франків дуже різноманітна – бували на Сколівщині, Турківщині, у Косівському повіті. Сповнені яскравих вражень, зачаровані величчю й мальовничою красою гірських пейзажів, вони з неохотою поверталися до Львова. “Як не хотілося покидати це життя там на горах, – згадувала А. Франко-Ключко, – як незабутні були ті свіжі ранки, коли вибігаш на шпиль гори, щоб звідти любоватися сходом величного сонця – довкола полонини, а там темні ліси, над тобою високо синє небо й там десь ширяє орел. Довкола тишина й маєстат могутньої природи, а сама здаюся така маленька, така тендітна мов порошок... Тих кілька днів на полонині були для мене повні невимовного чару, – мов пісня, мов казка...”⁷⁶.

Чи не вперше письменник поїхав із сім’єю в гори у серпні 1888 р. Родина побувала на Сколівщині у селі Карлсдорф. Під час цієї подорожі І. Франко відвідав містечко Сможе, де збирав етнографічні матеріали про життя бойків⁷⁷.

З літа 1898 р. письменник разом із сім’єю відпочивав у селі Довгополе (Косівського повіту) у місцевого священика о. Івана Попеля. Правда, у самого пароха І. Франко не зупинявся через певні проблеми, очевидно, побутового характеру. Зокрема, з цього приводу письменник у листі до М. Павлика наголосив: “Ми також не є в нього [о. Івана Попеля – *Н. М.*], а тільки живемо на Довгополі буков[инськiм], а тільки віктуємося у нього, та й се сполучене з деякими неприємностями, про які ліпше буде побалакати усно”⁷⁸. Там він дуже вдало поєднував відпочинок і роботу зі збору фольклору. Враження від перебування добре відображені в листуванні І. Франка. Зокрема, у листі до М. Павлика письменник так описав свій відпочинок: “Я тут читаю «Руслана», «Буковину» і «Kur[jer] Lw[owski]», лажу з дітьми по горах...”⁷⁹. А в листі до О. Маковея від 23 липня 1898 р. І. Франко, як палкий прихильник рибальства, з прикрістю зауважував: “Я жию тут досить добре. Гори трохи зависокі на мої ноги. Черемош гарний, але зовсім безрибний...”⁸⁰. 14 серпня у листі до М. Павлика письменник, дізнавшись про погіршення здоров’я приятеля, радив йому теж приїхати на відпочинок у Довгополе: “Се тут пора чудова. Купіль в Черемоші знаменита і

⁷⁵ Франко Т. Мої спогади... – С. 376.

⁷⁶ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 71.

⁷⁷ Білецький Б., Чебан З. Туристично-красознавча діяльність... – С. 106.

⁷⁸ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 111.

⁷⁹ Там само. – С. 106.

⁸⁰ Там само. – С. 107.

Листівка із зображенням поселення Москалівка поблизу Косова, де 1899 р. відпочивала родина І. Франка. Фото початку ХХ ст. Джерело: <http://www.kosivart.net>

незимна”⁸¹. Саме в Довгополі І. Франко зібрав матеріал, що ліг в основу його оповідань “Опришок Мирон Штола” та “Гуцульський король”. Там також відпочивав художник Іван Труш, який під час канікул писав портрет письменника⁸².

У 1890-х роках родина Франків часто відпочивала і в м. Косів, який, попри значну віддаленість від Львова, вабив не лише гірським кліматом, а й своїм неповторним колоритом*, прекрасними пейзажами, новими знайомствами. Найгіршою частиною подорожі була дорога. Добиралися туди залізницею до станції Заболотів, а згодом винаймали селянський віз і так дві-три доби їхали до місця призначення. Донька І. Франка згадувала, що іноді, коли не було воза, “... доводилось їхати жидівською “балагулою”, зверху закритою полотняною будою”⁸³. Дорога гірськими стежками і мостами була вкрай небезпечною, особливо вночі. Декілька разів траплялося, що коні з’їжджали в рів і віз із пасажирами перевертався⁸⁴. Найбільше Косів запам’ятався Франкам тим, що місто, а особливо його околиці, більше нагадувало село з маленькими охайними будиночками, прикрашеними мальовничими квітниками й обсадженими рясними садами. Головними прикрасами цих садів були сливи, вони “... заглядали у вікна, товкли по головах прокожних, виглядали з трави, наповняли повітря п’яним солодким ароматом”⁸⁵. Місцеві мешканці варили з них варення, яким любили смакувати відпочивальники.

⁸¹ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 111.

⁸² Франко П. Іван Франко зблизька // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 386.

* Це містечко особливо славилось своїм килимарством.

⁸³ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 65.

⁸⁴ Там само. – С. 66–67.

⁸⁵ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 67.

Листівка з видом Буркута, початок XX ст. Джерело: http://kurs.if.ua/news/zhyva_zalizna_voda_u_kupelyah_burkuta_nabyralysya_zdorovya_ivan_franko_ta_lesya_ukrainka_32655.html

Сам І. Франко бував у Косові ще зі студентських років, тоді він зупинявся в домі свого приятеля М. Павлика. У 1886 р. мешкав у будинку місцевого ткача Петра Джуранюка⁸⁶. Наприкінці 1890-х років І. Франко з сім'єю відпочивав у поселенні Москалівка поблизу м. Косова⁸⁷. Навколишні краєвиди настільки милували око, що часто Франки, добравшись до околиць міста, вирішували прогулятися до Москалівки пішки довколишніми полями. Високе різнотрав'я, пахучі квіти настільки закарбувалися у пам'яті А. Франко-Ключко, що згодом у своїх спогадах вона занотувала: "І досі сниться мені той луг, ті квіти, той запах, той легенький теплий вітерець, а я поміж них, молоде дівча, – біжу й підстрибую, щаслива й радісна"⁸⁸.

Кілька разів сім'я Франків літні канікули проводила у Буркуті, що славився джерелами лікувальної води. Відпочивальники мандрували околицями села, ходили в ліс по гриби, І. Франко рибалив у гірських потоках. Він любив бродити по мілких водах гірських річок і ловити форель, слижів** та бабок**⁸⁹.

У Буркуті 1901 р. І. Франко відвідував Лесю Українку. У липні, подорожуючи на Буковину, вона разом із чоловіком Климентом Квіткою завітала у с. Криворівню,

⁸⁶ Хроніка перебування Івана Франка... [Електронний ресурс].

⁸⁷ Волянський О. Мої спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 488.

⁸⁸ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 67.

* Слиж (річковий слиж) – різновид риб ряду коропоподібних, водиться у гірських річках і струмках.

** Бабка – вид понто-каспійських риб родини Бичкових, водиться у прісних водоймах, зокрема Дністрі та його притоках.

⁸⁹ Франко П. Іван Франко... – С. 383–384; Франко Т. Мої спогади... – С. 377.

Курорт у Буркуті. Листівка з автографами Лесі Українки та І. Франка.
Джерело: <http://evrika.if.ua/347/>

де вже відпочивали подружжя Гнатюків і Франків. Однак ця зустріч була короткотривалою і не надто приємною через пригнічений настрій І. Франка. Згодом Леся Українка гостювала у с. Жаб'є в місцевого священика о. Теодора Коржинського. А звідти вирушила до с. Буркут, що здавна славилася як здравниця з лікувальною мінеральною водою. Там письменниця зупинилася в доньки Т. Коржинського, вдови пароха зі с. Ясенів Горішній, Теофілії Лакусти, якій належав невеликий водолікувальний заклад. Зауважимо, що цей санаторій користувався чималою популярністю серед інтелігенції – сюди приїжджали вчені, художники, письменники. Інфраструктура закладу також буда доволі розвиненою: відпочивальники могли скористатися гарячими ваннами, холодильниками з льоду і навіть майданчиком для гри в кеглі⁹⁰. У Буркуті Леся Українка відпочивала понад 40 днів. Відомо, що 1 серпня в санаторії її відвідали І. Франко, М. Міхновський та Л. Кульчицький⁹¹. Письменник пробув у Буркуті до 5 серпня, а згодом повернувся у Криворівню «сильно закатарений і захриплий»⁹².

⁹⁰ Тимінський Б. «Заклад купелевий» у Буркуті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carpathy.nadvirna.com/index.php/ct-menu-item-3/skhroniska/verkhovna/burkut>

⁹¹ Горбатюк М. Іван Франко та Леся Українка у літературі, громадських справах і у буденному житті // Українська біографістика: зб. наук. праць. – Київ, 2010. – Вип. 6. – С. 210.

⁹² Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 170.

З 1900-х років традиційним місцем відпочинку родини стало с. Криворівня, яке В. Гнатюк називав “українськими Афінами” та “надчеремоською Рив’єрою”⁹³. Із початку ХХ ст. це гуцульське село перетворилося на чи не найпопулярніше місце відпочинку інтелектуалів, яких місцеве населення сатирично називало “літниками” або “холериками”⁹⁴.

Історія популярності цієї місцевості доволі цікава. Мабуть, першими тут почали бувати подружжя Гнатюків і Франків. У 1899 р. сім’ї відпочивали в с. Москалівка поблизу м. Косова. Одного разу Ольга Франко і Олена Гнатюк на ринку в Косові зустріли Марію Волянську (з дому Бурачинських), дружину пароха з Криворівні о. Олекси Волянського, яка запросила їх у гості. Львівські пані радо пристали на пропозицію і вже через кілька днів гостювали в домі священника. Краса місцевої природи так зачарувала О. Франко й О. Гнатюк, що вони вирішили влітку відпочивати у Криворівні. Тому вже в липні 1900 р. Гнатюки та О. Франко з дітьми приїхали туди на ферії (канікули). Перші поселилися в будинку дяка Михайла Мосейчука, а другі – в хаті селянина Проця Мітчука. І. Франко вперше приїхав у Криворівню лише 1901 р.⁹⁵ Родина Франків відпочивала у Криворівні майже щоліта, аж до початку Першої світової війни (за винятком 1905 і 1908 рр.).

З 1906 р. І. Франко винаймав помешкання на лівому березі р. Черемош у різьбяр Василя Якіб’юка⁹⁶. Його оселя стояла на присілку Суха, розташованому на західних схилах гори Ігрець. Хата була нова, простора, спеціально пристосована, щоб приймати відпочивальників. Роман Завадович, який влітку 1912–1914 рр. з батьками відпочивав у В. Якіб’юка, залишив яскраві спогади про це помешкання: “Із оскленого ганку, де красувався вимальований олійними фарбами герб Галичини, жовтий лев на синьому полі, ви входили не то у великі сіни, не то в незамешкану кімнату з дверми на всі чотири сторони світу. Ліворуч і праворуч були кімнати для гостей – “літників”, а просто – вхід до мешкання самого господаря”⁹⁷.

Сам В. Якіб’юк зажив слави не лише хорошого різьбяр, він цікавився народною медициною, був непоганим музикантом, оповідачем, займався збором гуцульських старожитностей, а ще захоплювався фотографією. Дуже швидко у письменника з господарем зав’язались дружні стосунки. Вони часто розмовляли на різні теми, В. Якіб’юк допомагав І. Франкові збирати етнографічний матеріал. Спілкування між ними не обмежувалося лише Криворівнею. Вони іноді листувалися. Письменник дуже цікавився долею народного умільця. Навіть із початком Першої світової війни, коли В. Якіб’юка та його старшого сина Миколу забрали до війська, а дружина залишилася без засобів до існування з трьома маленькими дітьми на руках, І. Франко клопотав перед товариством “Дністер” про надання незначної позики родині різьбяр.

⁹³ *Грабовецький В.* Ілюстрована історія Прикарпаття. – 2-ге вид. доп. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – Т. III. – С. 420.

⁹⁴ *Волянський О.* Мої спомини... – С. 487.

⁹⁵ *Волянський О.* Мої спомини... – С. 488–489.

⁹⁶ *Арсенич П.* Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури. – Івано-Франківськ: [б. в.], 2000. – С. 16–21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1312456701.html>

⁹⁷ *Завадович Р.* Іван Франко в Карпатах // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вст. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменярь, 2011. – С. 702.

Притім він зобов'язався бути гарантом повернення коштів: “Коли до трьох місяців не заплатити 100 крон, я готов буду заплатити і[х] сам”⁹⁸.

І. Франко дуже залюбував собі цю місцевість. Його зачаровували мальовничі краєвиди Карпат. У Криворівні, мабуть, сконцентрувалось усе те, чого бракувало письменникові і що він дуже любив. Там І. Франко відмежувався від буденних клопотів і проблем, від постійної редакторської і коректурної роботи, там навіть зникав потяг до читання книг. В одному з листів до дружини він зауважив: “Я тут наразі відпочиваю від деякої духовної роботи і не почуваю до неї потреби”⁹⁹.

Відпочинок у Криворівні був доволі різноманітним – від оглядин місцевих краєвидів, флори і фауни, збирання ягід і грибів, рибальства до спілкування з гуцулами. Дітей найбільше вабило купання в річці. Коли була гарна погода, вони весь час проводили у воді або поблизу неї. Зокрема, влітку 1907 р. в одному з листів до дружини (О. Франко залишилась з донькою Анною у Львові) письменник, описуючи відпочинок у Криворівні, зазначив, що “... зрештою Тарас і Петро частіше сиділи на Черемоші”¹⁰⁰.

І. Франко цікавився ентомологією, збирав різних комах і заспиртовував їх. П. Франко згадував, як гуцули заінтригували письменника розповідями про унікального мешканця місцевих річок і джерел – “волоса” (істоту, подібну до волосини, завтовшки 1–1,1 мм та завдовжки 15–18 см). І. Франко спіймав кілька «волосів» і відвіз їх відомому природознавцю І. Верхратському. Але той не повірив, що заспиртовані зразки – живі істоти¹⁰¹.

Цікаві спогади про перебування у Криворівні залишила донька І. Франка. Вона згадувала про те, як письменник з дітьми вирушив на полонину, де його приятель-гуцул випасав улітку худобу, як їм кілька днів довелося там ночувати¹⁰². Іншого разу І. Франко з дітьми пішки подолав чималу відстань, щоб поспілкуватися з 100-літньою гуцулкою¹⁰³. Львівські гості оглядали і славнозвісні печери Довбуша. Ця подорож завершилася ночівлею у вівчарській колибі і вечерею, що складалася з кулеші “з густим молоком і овечим молодим сиром (будзом)”¹⁰⁴. Також відпочивальники організували прогулянку на Чорногорі та гору Піп Іван¹⁰⁵. Ще відвідували підземну печеру, у якій влітку є крига, ходили на Кичери (гори, вкриті лісом, окрім вершини), довкола Криворівні. Як писав П. Франко, на одній із них був камінь, у якому, за легендою, О. Довбуш замурував свій скарб¹⁰⁶. У гірському відпочинку були й елементи “екстремального” туризму. Чи не найбільше радості, особливо дітям, приносили подорожі гірськими каламутними водами Черемошу на дарабах (пліт, що виготовляли із дерев'яних кругляків; складали з двох шарів колод і використовували для сплаву гірськими річками деревини) до м. Вижниця. Від такої подорожі залишалися не-

⁹⁸ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 421.

⁹⁹ Там само. – С. 328.

¹⁰⁰ Там само. – С. 329.

¹⁰¹ Франко П. Іван Франко... – С. 383.

¹⁰² Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 71.

¹⁰³ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 70.

¹⁰⁴ Там само. – С. 72.

¹⁰⁵ Там само. – С. 72–73.

¹⁰⁶ Франко П. Іван Франко... – С. 383.

повторні враження. “Ми приголомшені гуком води, зовсім обілляті хвилями, – під ногами дика каламутна вода – нераз були сповнені страхом. Але спереду й з-заду дараби стояли сміливі сильні керманічі і вправними дужими руками держали свої керми. Вони знали добре дорогу, знали кожне небезпечне місце, кожну скелю, скриту під водою, але тим більш небезпечну. Перед кожним водоспадом попереджали нас, щоб ми міцно держались, а то часом і прив’язували до лавиць, щоб припадком вода нас не змила. Ми дивились на сміливі, бронзові від сонця й негоди, мов з тисового дерева викарбовані обличчя наших керманічів і набирались відваги; страх проходив, ми відчували нечувану розкіш, яку може дати повна небезпек і пригод подорож”, – згадувала А. Франко-Ключко¹⁰⁷.

У Черемоші і його бічних струмках водилося багато риби (особливо форелі), й І. Франко міг з головою поринути у своє улюблене захоплення – рибальство. В до-вколишніх лісах було чимало ягід (суниця, малина, чорниця, ожина) і грибів, тому львів’яни радо їх збирали¹⁰⁸. З ягід дружина Франка варила “надзвичайно смачні варення, запас на зиму, так цінний і бажаний ... мешканцям міста”¹⁰⁹.

Також письменник дуже полюбляв збирати гриби і прищеплював це захоплення своїм дітям. Тому щойно починався сезон грибів, І. Франко удосвіта йшов з дітьми до лісу. Особливо поділяв захоплення батька старший син Андрій¹¹⁰. Коли кошики були повними, вони поверталися додому й одразу ж чистили гриби. Частину зібраного готували на вечерю: смажені гриби з молодою картоплею були улюбленою стравою І. Франка. Решту – сушили на сонці як запаси на зиму¹¹¹.

Збирання грибів разом з рибальством було сильним захопленням І. Франка. Він добре знав різні види грибів, у який час і в яких місцях їх можна збирати, а також як готувати: чи сушити, чи смажити, чи варити. Кожну ліпшу нагоду письменник використовував для того, щоб піти по гриби. Один із листів до М. Грушевського з Криворівні він навіть закінчив словами: “Пишу Вам коротко, бо спішу на гриби”¹¹². Зазвичай письменник ходив до лісу босоніж із кошиком у руці¹¹³. Таке захоплення грибами набувало навіть анекдотичного характеру. Іноді він назбирував так багато грибів, що членам сім’ї просто набридало їх чистити і готувати. Ось як Т. Франко влучно охарактеризував татове захоплення: “Ще гірша морока була з грибами, яких батько наношував не раз силу-силенну з лісу ... в Криворівні ..., усюди тато лазив за грибами, і мама за них сварилася”¹¹⁴. Навіть коли вже був хворим і довелося забути про рибальство, І. Франко не відмовився від своєї грибної “пристрасті”. Не маючи

¹⁰⁷ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 73–74.

¹⁰⁸ Франко П. Іван Франко... – С. 383.

¹⁰⁹ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 70.

¹¹⁰ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 328.

¹¹¹ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 70.

¹¹² Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 330.

¹¹³ Франко Т. Мої спогади... – С. 376.

¹¹⁴ Карманський П. Іван Франко в очах його сучасників // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вст. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 427.

змоги збирати гриби самостійно, він усе ж ходив до лісу в компанії знайомих чи рідних. Вишукував гриби і вказував своїм супутникам, які брати, а які ні¹¹⁵.

Із Криворівні до Львова Франки завжди везли традиційні гуцульські запаси – сушені гриби, варення з лісових ягід, мед, бундз (прокопчений свіжий сир з овечого молока), бринзу (солений, розсипчастий сир з овечого молока)¹¹⁶.

Із часом це гуцульське село стало традиційним місцем відпочинку української інтелігенції. З 1902 р. там проводив літо М. Грушевський з родиною¹¹⁷. У Криворівні в різні роки відпочивали лікар Тит Бурачинський¹¹⁸, адвокат Юліан Дроздовський¹¹⁹, Антін Крушельницький, Сидір Твердохліб, Ієроним Калитовський, гімназійний професор Омелян Савицький з родинами, Катря Гриневичева, Євгенія Бохенська, Іван Джиджора, Осип Маковей, Ольга Кобилянська. Було й чимало гостей із Наддніпрянщини: літературознавець, історик і письменник Василь Доманицький, антрополог Федір Вовк, історик, етнограф, журналіст Олександр Грушевський (брат М. Грушевського), мовознавець Борис Грінченко, письменниця Леся Українка, громадський діяч Дмитро Дорошенко, письменники Гнат Хоткевич, Олександр Олесь (Кандиба) з родиною, художник Михайло Жук та інші¹²⁰. Тричі відпочивав там і Михайло Коцюбинський¹²¹.

Така концентрація українських інтелектуалів у Криворівні обов'язково позначалася на характері відпочинку. “Літники” організовували спільні прогулянки, купання, літературні і музичні вечори, просто цікаві й дотепні забави, у яких радо брав участь І. Франко. Іноді просто ходили в гості один до одного, спілкувались. Полюбляли заходити до М. Грушевського, який у 1907 р. придбав у Криворівні віллу, де відпочивав з родиною. Бував у М. Грушевського й І. Франко¹²².

Значною мірою до популярності місцевості спричинився місцевий священик о. Олекса Волянський, який радо приймав відпочивальників і навіть заприязнився з деякими. На літній період його помешкання перетворювалось на своєрідний “клуб”

¹¹⁵ *Завадович Р.* Іван Франко в Карпатах... – С. 703.

¹¹⁶ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 327–328.

¹¹⁷ *Панькова С.* Літні ваканції Михайла Грушевського у Криворівні // Український археографічний щорічник. Нова серія: зб. наук. праць. – Київ, 2007. – Вип. 12. – С. 826–833.

¹¹⁸ *Бурачинський Т.* Кілька слів із згадок про Коцюбинського // М. Коцюбинський і Західна Україна: Збірник 2 / [впоряд. Х.М. Коцюбинський]. – Чернівці, 1940. – С. 172.

¹¹⁹ *Дроздовський Ю.* Зустрічі з Франком // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 319–322.

¹²⁰ Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком / [упоряд. та комент. В. Наулка, Н. Руденко, О. Франко; передм. В. Наулка]. – Львів; Київ: [б.в.], 2001. – С. 71–72; *Панькова С.* Літні ваканції Михайла Грушевського... – С. 827.

¹²¹ *Мисак Н.* Карпати і Прикарпаття як об'єкти туристичних зацікавлень і відпочинку української інтелігенції з Наддніпрянщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Історико-культурні пам'ятки Прикарпаття та Карпат – важливі об'єкти в розвитку туризму: зб. матер. ІV Регіональної наук.-практ. конф. (Львів, 25 березня 2016 р.). – Львів: ЛІЕТ, 2016. – С. 89–93; *Мисак Н.* «А все таки Криворівня надить»: Карпати і Прикарпаття в житті Михайла Коцюбинського // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця: “Нілан-ЛТД”, 2018. – Вип. 26. – С. 40–48.

¹²² *Панькова С.* Літні ваканції Михайла Грушевського... – С. 827.

української інтелігенції. І. Франко був частим гостем у о. О. Волянського, а його діти заприятелювали із сином пароха Романом¹²³.

Теплими або й дощовими вечорами І. Франко та інші відпочивальники сходились у домі священника і вели розмови на актуальні суспільно-політичні, культурні і навіть побутові теми, ділилися враженнями про побачене, планували спільні подорожі в мальовничі куточки краю. Ось як згадувала про такі зустрічі А. Франко-Ключко: "... у просторій альтані в саду, високо понад шумливим Черемошем, за доброю закускою, поданою гостинною господинею, – велися довгі приятельські розмови, палкі спори. Молодь співала пісень і тільки пізно вночі розходилося товариство"¹²⁴.

Відомо, що під час відпочинку І. Франко відвідував недільні богослужіння в церкві, навіть став хрещеним батьком сина місцевих селян Луки та Юлії Кропивницьких¹²⁵. Він спілкувався з місцевими господарями, розпитував їх про життя, про гаразди й негаразди¹²⁶.

Письменник дуже любив відпочивати в Криворівні. Вона стала для нього джерелом невичерпного натхнення в літературній творчості. Навіть після прогресування важкої форми поліартриту І. Франко в супроводі дітей і надалі продовжував приїжджати туди¹²⁷.

Востаннє письменник відпочивав у "надчеремоській Рив'єрі" влітку 1914 р., зовсім немічний, із психічними розладами і хворими руками. Він навіть наважився на невелику прогулянку. Відомо, що 27 липня того року І. Франко гостював у Теофіла Кисілевського, управителя народної школи в сусідньому селі Жаб'є (тепер Верховина). Попри неспроможність писати правою рукою, він усе ж залишив короткий запис у "Пропамятній книзі туристів", які гостили в домі Т. Кисілевського¹²⁸.

У 1905 р. письменник відпочивав з родиною нарізно. Не відомо, чи то був перевантажений роботою, чи планував взяти участь в етнографічній екскурсії по території Угорщини разом із Ф. Вовком, чи просто не було на кого залишити дім. О. Франко у липні – серпні з дітьми відпочивала в Буркуті¹²⁹. Лише після її повернення у другій половині серпня письменник вирушив на відпочинок у с. Довгополе. Але оскільки о. І. Попель на той час виїхав у справах до Станіславова й І. Франко не міг у нього зупинитись, змушений був тиждень гостювати в адвоката Данила Кулика в Кутах. Та, попри гарну погоду, щоденні купелі в Черемоші, мандрівки по довколишніх лісах, горах і селах, відпочинок не був надто захопливим. Адже письменник не міг присвятити свій час улюбленому рибальству і збиранню грибів. У листі до дружини зауважив: "Зрештою нуджуся, [...] і жду на о. Попеля. Тут усе повисихало, грибів

¹²³ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 329.

¹²⁴ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 74.

¹²⁵ Федорак Н. Франко хресним батьком: знахідка з Криворівні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://frankolive.wordpress.com/2016/11/20/франко-хресним-батьком-знахідка-з-кри/>

¹²⁶ Завадович Р. Іван Франко в Карпатах... – С. 703.

¹²⁷ Там само. – С. 702–703.

¹²⁸ Погребенник Ф. Г. «Верховино, світку ти наш...» (Тисячу автографів, серед них чимало унікальних, в одній рукописній книзі) // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2012. – № 2 (18). – С. 322.

¹²⁹ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 270.

нема, в Черемоші вода мала”¹³⁰. Згодом І. Франко близько тижня гостював у Берегометі (Буковина) в домі інженера Ераста Бурачинського. Перебування на Буковині також не залишило яскравих вражень у письменника. Про це він із прикрістю писав у листі до Ф. Вовка: “Інтересно тут, але все-таки не те, що в горах: купелі нема, ліс далеко, сиджу в хаті [...]. Відпочити так і не доведеться”¹³¹.

Улітку 1908 р. Франки відпочивали на Турківщині у с. Беньова. Попри погіршення здоров’я, письменник наважився на важку подорож. Спершу родина залізницею добралася до станції Соколики, потім пішки до Тарнави Вижньої, а звідти кіньми до Беньови¹³².

Не лише Карпати вабили Франків. Родина часто на запрошення друзів і знайомих відпочивала й на Поділлі. Влітку 1895 р. Франки з дітьми гостювали в с. Цигани Борщівського повіту в господі місцевого священика о. Омеляна Глібовицького. Відпочивали там 2–3 місяці, майже увесь час присвятивши прогулянкам по довколишніх лісах і збиранню грибів. Вечорами в компанії господарів Франки бесідували на різні теми, слухали музичні композиції на фортепіано у виконанні сестри о. О. Глібовицького – Дарії, і навіть танцювали¹³³.

Та частіше в короткі, кількадевні подорожі по Поділлю І. Франко вибирався сам або з приятелями. Зупинявся в домах знайомих, іноді священиків. Такий відпочинок І. Франко обов’язково пов’язував з етнографічними зацікавленнями, зокрема з ознайомленням із місцевими храмами і церковним живописом. Наприклад, у липні 1892 р. і влітку 1894 р. письменник відпочивав у домі адвоката Андрія Чайковського в Бережанах. У 1892 р. вони гостювали в о. Сильвестра Лепкого (батька письменника Б. Лепкого) у с. Жуків (тепер Бережанського району Тернопільської області)¹³⁴. Наступного разу І. Франко, А. Чайковський із синами Миколою й Богданом вирушили до с. Краснопуца, щоб оглянути монастир та старовинний іконостас у місцевій церкві. Подорож не була дуже комфортною: їхали “на селянському возі, добре вистеленому соломною й сіном та прикритому ряднами”¹³⁵. Але враження І. Франка від монастиря, а особливо від монастирської бібліотеки з її старовинними книгами й рукописами, були неповторними.

Відпочивали Франки й на Волині. Улітку 1891 р. (зі середини травня і до початку вересня) на запрошення Олени Пчілки і Лесі Українки вони гостювали в родинній садибі Косачів у с. Колодяжному. І. Франко пробув там лише тиждень. Громадські справи й необхідність готуватися до іспиту перед захистом докторської дисертації перервали його відпочинок, І. Франко змушений був повернутися до Львова. Але й тиждень, проведений в інтелігентному товаристві Лесі Українки та її батьків, був насичений новими враженнями, інтелектуальними бесідами та просто гарно проведеним

¹³⁰ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 272.

¹³¹ Там само. – С. 274.

¹³² Білецький Б., Чебан З. Туристично-краєзнавча діяльність... – С. 106.

¹³³ Глібовицька Д. Із спогадів про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 255–256.

¹³⁴ Лепкий Б. Казка мого життя. – Нью Йорк, 1967. – С. 175–178.

¹³⁵ Чайківський М. Іван Франко в моїх спогадах // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 506.

часом. У молодій письменниці І. Франко знайшов вдячну слухачку і співрозмовницю, радо ділився з нею задумами своїх ненаписаних творів. Із П. Косачем дискутував на громадські й політичні теми, зокрема про характер співпраці наддніпрянської і галицької інтелігенції. Улюбленим місцем таких бесід був стіл під кронами велетенського каштана. У Колодяжному І. Франко знаходив час і для своїх захоплень – збирання грибів та рибальства. Особливо полюбляв ловити в невеличкому ставку в'юнів та раків. Після його від'їзду і від'їзду Олени Пчілки (вона двічі навідувала хвору Лесю, яка лікувалася в Криму) О. Франко трішки нудьгувала. Але мальовничі пейзажі, гостинність господарів, невимовна радість і задоволення дітей таки змусили її залишитись на Волині аж до кінця літа¹³⁶.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Галичині набуває популярності ще один спосіб відпочинку – закордонні подорожі. Зазвичай вони були своєрідним способом поєднання професійних інтересів і дозвілля. Тут треба згадати наукові поїздки львівської інтелігенції у Відень, Прагу, Загреб чи Берлін для наукових студій, підготовки до габілітації і написання кваліфікаційної праці. Найбільш поширеними вони були в середовищі педагогів вищих і середніх шкіл. Це було зумовлене співвідношенням фінансових витрат та матеріального становища* представників саме цих професійних груп інтелігенції. Крім підвищення кваліфікації, подорожі давали інтелектуалам можливість ознайомитись із зразками європейського мистецтва, архітектури, культури загалом, налагодити нові знайомства. Перебування І. Франка у Відні пов'язане з підготовкою до складання іспитів та написанням дисертації для присвоєння докторського ступеня. Вибір столиці Австро-Угорської імперії був зумовлений менш політизованим, на відміну від Львова, нейтральним до письменника ставленням з боку наукової громадськості. Хоча поїздка позначилась на фінансовому становищі родини, І. Франко за всілякої підтримки дружини (навіть за її наполяганням) таки наважився на наукову подорож¹³⁷. Письменник перебував у Відні від жовтня 1892 р. до липня 1893 р. (із перервами на Різдяні й Великодні свята). Утім, до весни 1893 р. І. Франко інтенсивно працював і вільного часу для відпочинку майже не мав. Єдиним способом дозвілля були прогулянки віденськими садами й парками. Із листування з дружиною відомо, що у травні письменник уперше побував у Пратері*, “придивлявся забавам

¹³⁶Горбатюк М. Іван Франко... – С. 196–198.

* Викладачі вищих шкіл були найкраще фінансово забезпеченою професійною групою. Наприклад, у 1880–1890-х роках звичайний професор у середньому отримував річну платню в розмірі 1,8 тис. золотих ринських. Фінансове становище викладачів гімназій було нижчим, залежало від посади і кваліфікації. Наприклад, гімназійний професор наприкінці 1890-х років отримував приблизно 1,4 тис. золотих ринських на рік, суплент (заступник учителя) – 900 золотих ринських. Детальніше див.: Мисак Н. Матеріальне становище педагогічної інтелігенції в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2013. – Вип. 6. – С. 39–54.

¹³⁷Франко-Ключко А. Ольга Франко в правдивім світлі (Листи Івана Франка до його дружини Ольги, родом Хоружинської) // Франко-Ключко А. Для тебе, тату. – Київ: Ярославів вал, 2010. – С. 220–228.

* Пратер – велика паркова розважальна зона у Відні, головним символом якої є віденське оглядове коло. Також парк славиться численними атракціонами: ігровими майданчиками, качелями, каруселями, дзеркальними лабіринтами тощо.

народним, гойдалкам, каруселям і проч.”¹³⁸. Тоді ж І. Франко здійснив подорож до Лаксенбурга**, “де є величезний цісарський парк і замок цісаря Франца Йосифа I на острові, довкола обведений ставом”¹³⁹. Ця прогулянка викликала у письменника щире захоплення й неповторні враження.

Особливою популярністю у середовищі львівських інтелектуалів користувався відпочинок на півдні – в Італії, Хорватії, на о. Кіпр. Їхали туди за враженнями або для оздоровлення на узбережжях Середземного чи Адріатичного морів. Такий відпочинок вимагав значних фінансових витрат, тому на південь подорожувала заможна інтелігенція. Для І. Франка мандрівка асоціювалась із новими враженнями, образами, натхненням для дальшої літературної творчості. Задум окреслився давно, але наштотхувався на фінансові проблеми родини. І. Франко наважився на подорож до Італії після намовляння М. Грушевського, який, попри розбіжності в поглядах на роботу НТШ, навіть позичив письменнику гроші на поїздку¹⁴⁰. Мандрівка тривала від 5 до 17 квітня 1904 р. і охопила Венецію, Рим, Флоренцію. Чарівна краса Італії, можливість оглянути твори архітекторів і художників від античності до XIX ст., відвідати численні музеї, попри певні незручності***, справили на письменника незабутні враження. Особливо закарбувались у пам’яті колекції Ватиканських музеїв¹⁴¹. Та найбільше захоплення викликав “Мойсей” Мікеланджело¹⁴². Письменник навіть привіз до Львова картину із зображенням статуї та помістив її на стіні у своїй спальні. Як зауважила А. Франко-Ключко, цей витвір мистецтва спонукав І. Франка “до написання не менш величного твору – поеми “Мойсей”¹⁴³. Згодом нарис про подорож письменник під назвою “Римські враження” опублікував німецькою мовою у віденській газеті “Die Zeit”¹⁴⁴.

Дві інші подорожі І. Франка на південь, у Хорватію, пов’язані із погіршенням здоров’я (прогресував поліартрит). Першу письменник у березні 1908 р. здійснив за порадою свого лікаря Льва Коссака у відомий бальнеологічний курорт м. Ліпик.

¹³⁸ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 49. – С. 396.

* Лаксенбург – містечко у Нижній Австрії, на відстані 15 км від Відня. Відоме як літня резиденція австрійських імператорів (складається з палацового комплексу, озера та парку). Саме там народився Франц Йосиф I (1830–1916).

¹³⁹ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 49. – С. 400.

¹⁴⁰ Гирич І. М. Грушевський і І. Франко: до історії взаємин // Український історичний журнал. – Київ, 2006. – № 5. – С. 50.

** І. Франко, обмежений коштами, упродовж усієї подорожі був змушений економити – їздити поїздами 3-го класу, мешкати у дешевих готелях, скромно харчуватися. Негативне враження на письменника справила й поведінка М. Грушевського, який під час мандрівки дещо дистанціювався. Причину цього А. Франко-Ключко вбачала у фінансовому становищі професора – він був доволі заможною людиною і міг дозволити собі більш комфортні умови в Італії. Очевидно, саме це спонукало І. Франка наодинці повертатись у Відень.

¹⁴¹ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 550.

¹⁴² Лукіянович Д. Мої зустрічі з Іваном Франком // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і прим. М.І. Гнатюка]. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 320.

¹⁴³ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 62.

¹⁴⁴ Скорочено в українському перекладі цей нарис уміщено у 50-томному зібранні творів письменника. Детальніше див.: Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 549–552.

Спонсором поїздки виступило НТШ¹⁴⁵. Перші тижні перебування у Ліпіку позитивно позначились на здоров'ї І. Франка. У листі до Л. Коссака письменник детально описав лікування й відпочинок: “п'ю йодову воду рано і пополудні чвертлітро[в]ою склянкою, по 3 або 4 склянки нараз, розуміється, з перестанками і прохом. Втирання я почав брати аж у неділю. Втирає фаховий масар... [...] Рука вже не болить, я щодня два рази вкладаю її в гарячу йодову воду тут же при джерелі, і робить мені дуже добре. [...] Я жию тут сам, у маленькім покої, хоч довкола вештаються цікаві люди...”¹⁴⁶. Однак лікування не принесло бажаних результатів, і вже у середині квітня письменник з допомогою сина Тараса повернувся до Львова¹⁴⁷.

Наступну подорож у Хорватію І. Франко здійснив навесні 1909 р. (у березні – квітні). Цього разу місцем відпочинку він обрав маленьке місто-курорт Ловран на узбережжі Адріатичного моря, куди щороку з'їжджалося чимало відпочивальників. Воно особливо славилось давньою історією, лагідним кліматом і цілющими джерелами. Задум побувати там виник у письменника ще навесні 1908 р., та втілити його зміг лише через рік. І. Франко у Ловрані продовжив лікування у відомого лікаря А. Едера¹⁴⁸. Місцевий клімат і природа припали до душі письменнику, та стан здоров'я не поліпшувався. Прикросців додавала вартість перебування на курорті й фінансова скрута І. Франка. У листі до Н. Кибальчич він з розчаруванням писав: “Мій стан у тихій і хорошій Ловрані поки що такий страшний, що мені кожної ночі грозить коли не смерть, то тяжке окалічення. Про якусь літературну роботу тут мені й думати годі”¹⁴⁹. Насправді ж яскраві враження від перебування у Ловрані надовго закарбувались у пам'яті письменника і згодом знайшли відображення в його творчості.

Так, дозвілля і відпочинок української інтелігенції Львова були дуже насиченими і різноманітними, включали традиційні форми й новації. Як інтелігентна сім'я, подружжя Франків намагалося слідувати певним відпочинковим традиціям галицького суспільства. Для них звичними були приятельські візити, гостини, відвідини кав'ярень і, безумовно, театру. Невід'ємною складовою відпочинку львівської інтелігенції стали й закордонні подорожі. З іншого боку, Франки подекуди часто самі започатковували нові традиції, що набували популярності в інтелігентних колах. Члени родини були прихильниками активного відпочинку на лоні природи, тому використовували будь-яку вільну хвилину, щоб вибратися до парку, лісу, на річку або ставок. Вони полюбили гуляти, милуватися мальовничими краєвидами, збирати гриби, ягоди, рибалити. Завдяки І. Франку на зламі ХІХ–ХХ ст. риболовля стала модним захопленням у середовищі української інтелігенції не лише Львова, а й усієї Галичини.

Улюбленим видом дозвілля Франків був сільський відпочинок. Родину цілком можна назвати зачинателями “моди” на сільський туризм. Географія такого дозвілля Франків дуже різноманітна – вона охоплювала Прикарпаття, Карпати і навіть Поділля та Волинь. Найбільшу популярність у членів родини мали гірські місцевості – Косів,

¹⁴⁵ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина... – С. 77.

¹⁴⁶ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 352.

¹⁴⁷ *Галик В.* Хорватське місто-курорт Липик у житті та спадщині Івана Франка // *Історична панорама: зб. наук. статей. Спеціальність «Історія».* – Чернівці, 2011. – Вип. 13. – С. 39–40.

¹⁴⁸ *Галик В.* Зв'язки Івана Франка із хорватським містом-курортом Ловран // *Історична панорама: зб. наук. статей. Спеціальність «Історія».* – Чернівці, 2012. – Вип. 14. – С. 19–21.

¹⁴⁹ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 370.

Буркут, Криворівня. Відпочинок у селі поєднував у собі “приємне” з “корисним”, особливо для дітей. Попри радіщі, веселощі й ігри, вони знайомилися з народною культурою й побутом, плекали любов і повагу до рідного народу.

Nataliia MYSAK. LEISURE TIME AND RECREATION OF LVIV UKRAINIAN INTELLIGENTSIA IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY ON THE EXAMPLE OF I. FRANKO FAMILY

On the example of I. Franko family the article systematizes the information about the features of leisure time and recreation of Lviv Ukrainian intelligentsia. The specificity of vacation in the city and suburbs is analyzed, attention is focused on rural recreation, family’s winter and summer holidays, and foreign journeys. It is clarified the nature of leisure time (friendly visits, theatre attending, hiking, water recreation, fishing, gathering berries and mushrooms, health improvement, etc.) and the areas that were the most popular within family members. The influence of the typical for Lviv intelligent environment vacation tendencies on the recreation of I. Franko family is investigated.

Keywords: I. Franko, Lviv, Ukrainian intelligentsia, family, recreation, leisure time, journey, Carpathians, Subcarpathia.